

14. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лют. 2011 р. № 3038-VI // Відом. Верхов. Ради України. - 2011. - № 34. - Ст. 343.

15. Протокол громадських слухань проекту нової редакції Статуту територіальної громади міста Львова [Електронний ресурс]. - Режим доступу : www.city-adm.lviv.ua/.../917-protokol-gromadskih-sluhan-projektu

16. Рубцов В. П. Засоби громадської участі : наук.-практ. зб. модельних місцевих нормативних актів / В. П. Рубцов. - К. : Екософія, 2003. - 100 с.

17. Солонтай О. Практичні механізми співпраці громадськості з місцевою владою / Олександр Солонтай // Економічний часопис-XXI. - 2009. - № 7-8. - С. 55-56.

18. Ткачук А. Влада і громада: співпраця влади і громадськості у вирішенні місцевих проблем / А. Ткачук, В. Артеменко, Р. Рукомедя. - К. : Ін-т громад. сусп-ва, 2004. - 88 с.

Юрій Рубан,

кандидат технічних наук,

здобувач докторського ступеня НАДУ

Оцінка традицій дослідження комунікації з позиції проблеми змісту політичної комунікації

Стаття присвячена систематизації традицій досліджень комунікації (риторичної, семіотичної, феноменологічної, логіко-математичної, нейробіологічної та соціокультурної) з точки зору оцінки їх можливостей для дослідження змісту політичної комунікації.

Ключові слова: комунікація, політична комунікація.

The article accentuate the systematization of communication research traditions (rhetoric, semiotic, phenomenological, logic, neurobiological and sociocultural) from the position of political communication content problem.

Key words: communication, political communication.

Постановка проблеми. Питання про окреслення політичної комунікації як предмета досліджень, проблема її природи і місця в житті суспільства спонукає до розгляду загального поняття комунікації, що охоплює широкий спектр явищ природи і буття людини. Адже явища, процеси, системи, для опису яких вживається поняття "комунікація", уже тривалий час є предметом досліджень у межах різних наукових дисциплін і підходів. Комунікативістика як галузь знань усе переконливіше утверджує свою ідентичність, у межах отриманих результатів відбувається формування політичної комунікативістики як наукового напрямку і субдисципліни. Докладним описом нинішнього стану політичної комунікативістики є, наприклад, колективна

монографія "Політична комунікативістика: теорія, методологія та практика" [1], підготовлена Дослідницьким комітетом з політичної комунікативістики, сформованим Російською асоціацією політичної науки в 2008 р. Варто зауважити, що автори цього видання далекі від підбиття підсумків: "Усвідомлюємо, що багато що вже прояснено в цій галузі, виявлено роль комунікації як конститууючого елемента соціальної і політичної практики, проте ми все ще перебуваємо на стадії легітимізації цієї науки і багато що досі потребує вивчення і уточнення" [1, с. 18].

Уже досягнуте розуміння важливості політичної комунікації робить актуальним проблему змісту цієї комунікації з точки зору суспільного блага, яке можна визначити, наприклад, як формування найефективніших соціальних і політичних практик. У пошуках шляху розв'язання цієї проблеми доцільно оцінити підходи, що пропонуються в більш загальних рамках комунікативістики. Чи може поняття "політична комунікація" бути представлене як вужче (аналітичне) щодо більш загального поняття "комунікація"? Чи пропонує комунікативістика у її сучасному вигляді можливість для розв'язання проблем форми чи змісту комунікації, зокрема комунікації політичної?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Широке вживання термінів, що мають латинський корінь *communicatio*, з'являються починаючи з 1950-х рр. З того часу все поширенішими стають поняття "комунікація", "комунікативна дія", "комунікативістика", "теорія комунікації". Імовірно, вперше проблема нового охоплення цим поняттям дала себе знати в лінгвістиці. У результаті сформувалася думка, що співвідношення лінгвістики і теорії комунікації має базуватися на розумінні того, що "теорія мови - лінгвістика - вивчає мовні засоби та інструменти, процес їх використання та продукт цього процесу, а теорія комунікації - мету використання мовних і немовних засобів, а також отриманий у результаті процесу такого використання результат" [2, с. 71]. Проте таке розмежування залишається досить умовним, розуміння комунікації як мовного явища зберігається і знаходить своє відображення в тому, що майже кожна монографія з питань теорії комунікації містить посилання на результати Ф.Соссюра, Ч.Пірса, Е.Бенвеніста, В.Волошинова, М.Бахтіна, Р.Барта, Р.Якобсона.

Паралельно розгортались широкі дослідження у сфері кібернетики і передачі інформації, де С.Шеноном і В.Уївером була розроблена математична теорія комунікації.

У цей самий час відбувалася певна "психологізація" комунікації, використання цього поняття для опису особливостей людської поведінки в процесах спілкування, сформувалася біхевіористика як наука про міжособистісну комунікацію. Використання цього поняття набувало все більшого поширення в суміжних із психологією науках - в антропології, психіатрії. Розвиток Інтернету і сучасних медіа, що мав наслідком вагомні зміни в су-

спільствах, відкрив нове поле досліджень. На ньому сформувались особливі смисли поняття комунікації.

В останні десятиліття багато праць соціальної і гуманітарної спрямованості орієнтуються на підхід, в межах якого комунікація розглядається не як засіб чи інструмент для досягнення певних цілей у суспільстві, а як процес, що формує саме суспільство. За визначенням В.Пірса і В.Кронена, "комунікація - це соціальний процес співтворення, збереження-підтримки і перетворення соціальних реальностей" [3, с. 22]. Спираючись на таке розуміння комунікації, М.Василик висловлює думку про те, що "соціальні науки прямують до копернікової революції, яка зведеться до інтерпретації суспільства в цілому через використання теорії комунікації" [4, с. 12].

Усе більше дослідників пропонують синтетичний підхід до явища комунікації, пропонуючи широке, об'єднавче його розуміння. М.Василик наголошує, що "термін "комунікація" використовується для означення засобів зв'язку будь-яких об'єктів матеріального і духовного світу, а також для передачі й обміну інформацією в суспільстві з метою впливу на соціальні процеси" [4, с. 46]. Дослідженнями у сфері комунікації називаються результати аналізу біологічних механізмів спілкування, так само як аналізу психологічних ефектів внаслідок сприйняття повідомлень у сучасних медіа чи роботи щодо економічних і політичних наслідків концентрації ЗМІ.

Таким чином відбувається певна "мовна гра" з цими термінами, а значить виникає потреба сформулювати її правила. Постає проблема теоретичного осмислення комунікації як особливого і надзвичайно важливого явища в бутті людини й соціуму. Цьому присвячені роботи Г.Маклюєна, Е.Гідденса, Н.Лумана, М.Василика, Ф.Шаркова. Аналізу різних аспектів комунікації в контексті українських суспільно-політичних процесів приділили увагу вітчизняні науковці Ю.Ганжуров, Н.Драгомирецька, В.Демченко, Г.Почепцов, Ф.Кирилюк, В.Кулик, М.Култаєва, О.Токовенко, О.Третяк, Ю.Сурмін. У цій статті розвиваються запропоновані ними підходи.

Метою статті є систематизація й оцінка результатів досліджень комунікації з точки зору оцінки їх придатності для вирішення проблеми змісту політичної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Інтенсивність вживання терміна "комунікація" в різних сферах досліджень породжує певну епістеміологічну проблему, яка полягає у фрагментації знання. Зростання обсягів інформації, попит на практичні результати досліджень за відсутності достатнього часу для їх аналізу, оцінки й узагальнення - ці тенденції не дають поки що змоги створити єдину теорію комунікації. У свою чергу, зростає кількість окремих теорій комунікації. За підрахунками Дж.Андерсона [5 с. 26-29], до 1996 р. їх уже налічувалось 249, і з того часу ця кількість зросла. Як правило, теорії

комунікації фігурують у публікаціях як елементи більш загальних теорій - інформації, теорії систем, символічного обміну тощо.

Проте всеохопна, однозначна і вичерпна відповідь на питання про природу комунікації все ще відсутня. Можна говорити лише про певні підходи, отримані в межах різних традицій її теоретичного осмислення.

Ці підходи базуються на важливих фундаментальних припущеннях і вперше були класифіковані в роботі Р.Крейга [6, с. 121-125]. На запропоновану ним класифікацію (з певними уточненнями) спираються роботи І.Клюканова, О.Назарчука, Л.Тимофєєвої, А.Філіпова та ін.

Перший теоретичний підхід формує риторична традиція. Згідно з риторичною традицією комунікація є практичним мистецтвом повідомлення, що публічно надсилається його суб'єктом іншим адресатам - об'єктам з метою досягнення поставлених суб'єктом цілей. Вважається, що цілі суб'єкта можуть будуть досягнуті, особисті і суспільні проблеми розв'язані, якщо "повідомлення" буде сформоване "правильно", в ньому буде запропонована цілісна і несуперечлива система аргументів.

З точки зору політичної комунікації найбільшою проблемою такого підходу є відсутність у сучасного громадянина - учасника політичного процесу бажання чи навіть здатності вникати в логіку повідомлень і систему аргументів. Особливо це явище неготовності до сприйняття раціональної аргументації характерне для розділених суспільств. Наприклад, в Україні жодні економічні чи соціальні підсумки перебування при владі, так само як і інформація про корупцію, практично не змінюють уподобання прихильників головних політичних сил. Виборці голосують за "своїх негідників", і політичні технології сповна використовують цю особливість.

Неготовністю адресатів комунікації вникати у логіку аргументів пояснюється розвиток *другого теоретичного підходу розуміння комунікації на основі семіотичної традиції.* Згідно з нею комунікація розглядається як міжсуб'єктна взаємодія, але зміст повідомлення опосередковується певними знаками (знаковими системами). Семіотична традиція акцентує на досягненні і підтримуванні в ході комунікації певного значення (смыслу) між суб'єктами за допомогою зрозумілого обом кодів, насамперед мовного.

Варто зауважити, що багато методів політичного рекламування спираються на прикладні дослідження, що здійснюються в межах семіотичної традиції. Передусім це стосується формування символічних рядів у ході політичних кампаній: від гасел до емблем і кольорів.

Досвід політичної комунікації дає багато прикладів, коли здобуття прихильності виборців, їх мобілізація досягалася за допомогою апеляції до мовних чи символічних кодів. В українських реаліях прикладами таких широко вживаних кодів є "донецькі", "націонал-демократи", "реформи", "єдина державна мова" і багато інших. Політичну історію України можна описати

як формування сталих груп громадян, що поділяють певні значення цих кодів, у той час як комунікування цих самих кодів для інших груп не дає змоги досягти спільного значення (розуміння).

Феноменологічний підхід сформувався у філософії в межах досліджень герменевтики і екзистенції, він пов'язаний передусім з іменами Е.Гуссерля і М.Гайдеггера. В їхніх роботах під комунікацією розуміється спроба встановлення безпосереднього розуміння між суб'єктом і об'єктом як особливого відношення, що виникає із дорефлексивного досвіду. Комунікація тут виступає як спів-означення спільного "Ніщо" як точки дотику. Віднайдення цієї точки відбувається через звільнення від рефлексії, феноменальним шляхом. Звичайно, у процесах масової політики важко собі уявити побудову комунікації, що апелює до меж екзистенції і самотності людини, і з точки зору аналізу політичної комунікації ця традиція не виглядає перспективною.

Четвертий підхід до комунікації формує кібернетична (логіко-математична) традиція. Згідно з цією традицією комунікація зводиться до передачі повідомлень за допомогою певних сигналів. Її мета - зниження невизначеності через отримання більшого обсягу інформації. Привабливість такого підходу пояснюється його всеохопністю, в рамках кібернетичних моделей можна розглядати і діяльність людей, і взаємодію машин, і зв'язки в соціумі. Але складність людської взаємодії, і особистої, і в межах суспільства, перевищує можливості цього підходу. Суперкомп'ютери дають змогу збудувати економічні моделі, що включають сотні тисяч параметрів і передбачають тисячі найрізноманітніших варіантів прийняття рішень. Але складність людської поведінки, неможливість її описати за допомогою логічних правил перешкоджають отриманню достовірних прогнозів. Досі використання найдокладніших математичних моделей не дало змоги передбачити жодну економічну кризу. Причина полягає в неможливості поширення математичної логіки на сферу людського мислення в цілому.

П'ятий підхід формує психологічна і нейробіологічна традиція. Згідно з цією традицією комунікація являє собою інтерактивний психологічний механізм, який викликає певні когнітивні, емоційні і поведінкові ефекти. Таким чином комунікація розглядається як механізм взаємного впливу людей, укорінений в особливостях функціонування людського мозку. На відміну від риторичної традиції, психологічна традиція спрямована на те, щоб показати роботу розуму як дію нейробіологічних процесів, що спричиняють формування переконань. На відміну від логіко-математичної - пояснює особливості тих чи інших знаків чи символів через механізми роботи головного мозку.

Застосування результатів психологічних і когнітивних досліджень продемонструвало свою результативність під час підготовки рекламних кампаній, у тому числі і політичних. Але на обмеженість цього підходу вказує

Ю.Габермас: "Складніший образ інтеракції між мозком, який детермінує дух, і духом, який програмує мозок, є результатом філософської рефлексії, а не самого природничо-наукового пізнання... Згідно з цим поглядом "реальним" є те, і лише те, що можна представити в істинних висловлюваннях. Однак реальність не обмежується сукупністю висловлювань, істинних у певних сферах, які відповідно до сучасних стандартів вважаються істинними висловлюваннями емпіричних наук" [7, с. 145]. Ця ситуація стимулює розвиток *шостої, соціокультурної традиції осмислення комунікації*.

У межах цієї традиції комунікація розглядається як (ре)продукування соціального порядку і постає у формі процесу створення, підтримки і модифікації норм та інститутів взаємодії між людьми, а також соціальними групами в межах соціуму. З точки зору дослідження політичної комунікації в цій традиції привабливим є розуміння конкретно-історичної ситуації як середовища цієї комунікації. Її суб'єкти і об'єкти є продуктами свого часу, своїх моделей поведінки, вписаних у певну культуру. Такий погляд відкриває можливості для представлення не лише граничних понять філософського розуму, а й для аналізу повсякденності, абстрактних суджень, пересічної свідомості.

Важливо і те, що жоден соціальний порядок у такій традиції не може розглядатись як абсолютний, довершений і незмінний. Відповідно і комунікація розглядається в усій її різноманітності, відносності і відкритості різних варіантів розвитку.

У рамках соціокультурної традиції осмислення комунікації розвинувся критичний підхід, який вимагає розгляду всіх обставин ситуації, в якій відбувається комунікація. Критичність означає оцінку цих обставин з точки зору впливу на суб'єкта і об'єкта, на їх сприйняття один одного. З точки зору політичної комунікації ця критика важлива, оскільки через неї увага зосереджується на практиці, а значить на можливостях впливу на систему, на її змінах. Зміни в політиці означають, зокрема, перерозподіл влади. Таке розуміння комунікації як особливого процесу формування політики є плідним з точки зору політичної філософії. Саме крізь призму політичної філософії як етики в рамках критичного підходу розглядається комунікація в роботах Д.Ролза, М.Фуко, Ж.Дельоза, Ю.Габермаса.

Проте критична соціокультурна традиція не може претендувати на створення вичерпної науки про комунікацію. Але прагматичне використання її підходів і результатів дає змогу створити якісні моделі комунікації в окремих сферах суспільного життя. Прикладом такої прагматичної результативності є дослідження П.Бурд'є, Е.Гідденса, Р.Даля, Д.Грея, М.Гаврилової, В.Капіцина, Б.Капустіна, Е.Понаріна, Л.Тімофєєвої, Д.Фурмана.

Висновки. Ця класифікаційна схема може бути доповнена і розвинена. Але основою її є припущення, що різноманітні підходи до дослідження ко-

мунікації, що сформувалися в дослідженнях явищ реального світу, мають право на існування і не заперечують один одного. Це означає, що побудова загальної теорії комунікації на основі відношення окреме/загальне за таких припущень неможлива. Через це політична комунікація як предмет дослідження вимагає певного "теоретичного космополітизму". Йдеться про здатність вести дослідження в межах різних традицій і поглядів на комунікацію, на основі їх дискурсивного поєднання. Дослідження політичної комунікації може спиратися на один чи кілька з названих вище підходів, зберігаючи при цьому окреслення предмета і забезпечуючи сумісність концептів. З точки зору постановки проблеми оцінки політичної комунікації найперспективнішою є багата соціокультурна традиція осмислення комунікації.

Перспективи подальших розвідок. Теоретичні моделі політичної комунікації, створені в рамках соціокультурної традиції, здатні описати розриви між спілкуванням і комунікуванням, трактуванням і розумінням. Вони пояснюють виникнення напруги між владою і суспільством, між різними суспільними групами. Водночас розуміння природи цих розривів відкриває можливості для зменшення цієї напруги за допомогою політичної комунікації як сфери взаємодії влади і суспільства та інструмента управління процесами, які в ході цієї взаємодії відбуваються. Тому перспективним є використання соціокультурних моделей політичної комунікації для аналізу суспільно-політичних процесів в Україні і розробки рекомендацій щодо управління ними.

Список використаних джерел

1. Политическая коммуникативистика: теория, методология и практика / под ред. Л. Н. Тимофеевой. - М. : Рос. ассоциация полит. науки (РАПН) ; Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2012. - 327 с.
2. Касевич В. Б. Теория коммуникации и теория языка / В. Б. Касевич // Говорящий и слушающий: языковая личность, текст, проблемы обучения. - СПб. : РГПУ им. А. И. Герцена, 2001. - 284 с.
3. Pearce W. B. Communication, Action and Meaning: the Creation of Social Realities / W. B. Pearce, V. E. Cronen. - NY. : Praeger, 1980. - 386 p.
4. Василик М. Основы теории коммуникации / М. Василик. - М. : Гардарики, 2003. - 615 с.
5. Anderson J. Communication theory: Epistemological foundations / J. Anderson. - NY. : Guilford Press, 1996. - 261 p.
6. Craig R. T. Communication Theory as a Field / R. T. Craig // Communication Theory. - 1999. - Vol. 9. - N 2. - P. 119-161.
7. Хабермас Ю. Между натурализмом и религией. Философские статьи / Юрген Хабермас. - М. : Изд-во "Весь Мир", 2011. - 336 с.